

ДОРОШЕНКО Анфіса,
здобувачка ОС «Доктор філософії»
за спеціальністю ОЗ4 «Культурологія»,
Національний університет «Киево-Могилянська академія»

ПИСЬМО ПРОТИ АРОГАНЦІЇ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Особливістю культурології є створення таких дослідницьких просторів, у яких різні об'єкти, їхні сюжетно-змістові особливості, атрибути, а також версії, варіації, копії, репліки, репродукції тощо можна розглядати відповідно до обраної дослідником оптики, без загрози того, що якийсь з об'єктів буде визнано недостойним культурологічного аналізу, невдалим, недостатнім. При цьому важать оптика й прагматика конкретного дослідника, те, чи займається він викладацькою або мистецькою практикою, наскільки наполягає на дискурсі власної ангажованості в дослідженні, які майданчики для висловлювань використовує. Роль автора, яка важить в діяльності дослідника культури, демонструє його причетність до мови, дискурсу, теорії, однак письмо не істина автора, а є насамперед істина мови, яку він використовує. Принаймні так вважав відомий французький теоретик культури Ролан Барт, розуміння письма за яким запропоновано розглянути в цій розвідці. Звернення до Барта важливе, оскільки він послуговувався багатьма формами письма (в останні роки життя наблизившись до роману, але не реалізувавши задумане) [1]. Важливе для нього питання (порушене зокрема в курсі «Le Neutre» 1978 року) полягало в тому, чи може письмо або практика письма слугувати засобом резистентності, опірності, а ще протидіяти або перешкоджати ароганції (зарозумілості) [2]. Маючи на увазі насамперед наукову зарозумілість, як її сприймав інший теоретик і письменник Жорж Батай.

Для Барта важливою якістю письма (і академічного, і художнього, і будь-якого іншого) є його ініціаторний характер (смысловими акцентами тут є ініціація та ініціатива). Це особливий тип «зараження письмом», про яке йдеться різним поколінням бартознавців. Наприклад, дослідниця літератури П. Ломбардо визнавала борг перед Бартом саме в бажанні писати, висловлюючись

таким чином: «Я не зобов'язана йому ні методом, ні набором концепцій, я могла б знайти і те, і інше деінде, — але ставленням, моральним почуттям» [4]. Тобто йдеться про певну етику письма, яка є частиною ширшої етичної життєвої програми. Утім, погодьмося, що заяву «я могла б знайти (...)» у трохи зміненому ракурсі можна було б тлумачити саме як вияв зарозумілості. Тому розберімо поняття ароганції детальніше.

Зарозумілий — той, хто схильний надавати собі надмірне значення, також, залежно від контексту: нахабний, владний, зухвалий. Під словом «зарозумілість» Барт збирав усі (лінгвістичні) «жести», які працюють як дискурси залякування, підпорядкування, панування, самоствердження, пиhi: які претендують на авторитет, на гарантію догматичної істини або на вимогу, за якої ми не маємо наміру і не хочемо уявити або навіть врахувати бажання іншого [2]. Зарозумілість дискурсу є (а також діє, атакує) там, де присутні віра, впевненість, бажання володіти або панувати, за допомогою наполегливої вимоги. До зарозумілих дискурсів, за Бартом, належать політичний, рекламний, науковий та інші. Також важливо зазначити, що зарозумілість пов'язана з ієрархічністю. Іншими словами, досліджуючи письмо, Барт виходив з того, що, як вдало сформулював М. Кундера, у людині існує вроджене, невгамовне бажання судити, перш ніж збагнути [5]. Це бажання дати оцінку, ізолювати об'єкт від контексту не за допомогою певної застосованої оптики, а відповідно до заготовленої системи критеріїв, системи оцінювання, що відповідає ієрархії. В останні роки життя Барт остерігався виголошення вироків та остаточності (і в усних виступах, і в текстах). Його діагностика суспільних, політичних, а ширше культурних явищ була позначена невпевненістю, сумнівом. Це, на нашу думку, має прямий зв'язок з пошуком можливостей для опірності зарозумілості. З арогантом, як неодноразово підкреслював Барт, не вдається підтримувати та розділяти різні форми солідарності, ділитися результатами практик (письма). Можна сказати, якщо дослідник культури виступає як арогант, він фактично блокує, «закорковує» циркуляцію знання.

Барт вважав, що навіть безнадійність власного становища можна використовувати для посилення самовпевненості. І цим, на переконання Барта, зловживали його сучасники. Ця думка повторюється згодом, коли Барт відзначає тенденцію в тогочасній

цивілізації зневажати стиль і пояснює цю тенденцію «(агресивним) відкиданням нюансів», що характеризує масове суспільство. Звідси випливає потреба захисту стилю, яку потрібно розуміти як письмову практику нюансу [3]. Для Барта зарозумілість починається з дуже побутового образу насильницького підгодовування: коли хтось змушує їсти того, хто не має бажання їсти [2]. Може статися так (і найчастіше стається), що суб'єкт не відчуває голоду до світу, але світ змушує любити його, їсти його, вступати з ним у стосунки різних типів. Світ «західної культури» для Барта більш арогантний, оскільки в ньому догматичне втручання є повсюдним. Крім того, представники цього світу писали історію найчастіше через протистояння, протиставлення, битви, зіткнення та конфлікти. Звідси і мовна самовпевненість. Йому також здається, що наприкінці 1970-х років відбувається спад боязкості: завдяки радіо, імпровізованим круглим столам й іншим заходам здається, що люди перестають бути жертвами сценічного страху. Цю ж тенденцію можна простежити в письмових практиках, в публіцистиці, есеїстиці, академічному письмі.

Нарешті постає важливе питання: чи може саме письмо бути зарозумілим? Безпосередня (часткова) відповідь Барта: так. Однак письмо є таким дискурсом, який незмінно ставить у глухий кут зарозумілість дискурсу як такого. Єдиний діалектичний спосіб протистояти зарозумілості полягає в тому, щоб перейти від дискурсу до письма, до народження письма, прийнявши зарозумілість мови як специфічну приманку: не індивідуальну приманку (приманку суб'єкта, який, висловлюючись на кшталт «на мою скромну думку....», насправді ставить власну думку та оцінку попереду інших), не референтну приманку (науку-істину), але приманку письма, оскільки воно є джерелом власного насильства, а не отримує його з нав'язаного джерела. Писати, за Бартом, означає практикувати насильство мовлення замість насильства думки. Це практика, яка передбачає насамперед віру у важливість написаного, а не вигаданого, придуманого, обміркованого. Наполегливість в практиці стає важливішою за вірність ідеї, а теоретик, за бажанням, трансформується в письменника, і відтак займається «письменницькою роботою», випробовуючи різні форми письма, задля опірності зарозумілості.

Література

1. Barthes R. La Préparation du roman I et II : Cours et séminaires au Collège de France (1978 –1979 et 1979 –1980) / R. Barthes. Paris : Seuil, «Traces écrites», 2003. 476 p.

2. Barthes R. Le Neutre. Cours au Collège de France (1978) / R. Barthes. Paris : Seuil, 2023. 464 p.

3. Coste C. Dictionnaire Roland Barthes / ed. C. Coste. Paris : Honoré Champion éditeur, 2024. 1000 p.

4. Lombardo P. The Three Paradoxes of Roland Barthes / P. Lombardo. Athens : University of Georgia Press, 1989. 184 p.

5. Кундера М. Мистецтво роману: есеї / М. Кундера, переклад з фр. Леоніда Кононовича. Львів : Видавництво Старого Лева, 2025. 160 с.